

Inleiding

Op het moment dat ik in de herfst van 1938 aanmonsterde op de viermastbark *Moshulu* te Belfast, was ik er niet van op de hoogte dat dit haar laatste reis zou worden in de Australische graanhandel. Hetzelfde gold trouwens voor de rest van de zeilvloot van Gustav Erikson en voor de overige Zweedse en Duitse schepen die deelnamen aan de graanrace van 1939 van Zuid-Australië naar Europa. In dat jaar vertrokken dertien viermastbarken naar Europa, waarvan er elf via Kaap Hoorn zeilden. In de herfst van 1939 keerden ze alle dertien in Europa terug. Hoewel sommige van deze schepen nog gedurende de eerste jaren van de oorlog diverse soorten ladingen vervoerden en er zelfs enkele bij waren die ook nog na de oorlog dienstdeden, kwam de grote Finse vloot van Gustav Erikson, zoals die in het begin van 1939 in de Spencergolf in Zuid-Australië lag, nooit meer bijeen.

Vandaag de dag zijn alle stalen vierkant getuigde schepen uit de commerciële vaart verdwenen. En indien er ooit nog zeilschepen voor de vrachtvaart gebouwd zullen worden, dan zullen die net zoveel verschillen van de barken die ik kende als de bemanningen die hen zullen bevaren.

Gustav Erikson uit Mariehamn aan de Oostzee was de laatste eigenaar van een machtige vloot zeilschepen. Hij had geen public relations manager in dienst om zo goed mogelijk voor de dag te komen. Ik ben nooit iemand in het vooronder tegengekomen die hem mocht; dat zou hetzelfde zijn geweest als een Brits staatsburger die zijn premier of de belastinginspecteur

‘aardig’ vindt. Bij ons aan boord stond hij bekend als ‘Ploddy Gustav’, hoewel niemand hem ooit in levenden lijve aanschouwd had. Het enige wat hem nog enigszins sympathiek maakte was dat het hem hoegenaamd niets interesseerde of iemand hem aardig vond of niet. Bemanningen waren voor hem een noodzaak om zijn schepen in de vaart te houden. Om die reden kregen ze te eten volgens de normen zoals die op zeilschepen golden. Tevens zorgde hij ervoor dat zijn schepen waren toegerust met voldoende touw, zeildoek, verf en ander tuig om ze volkomen zeewaardig te maken. Hij had verstand van schepen, dat stond als een paal boven water. Hij was als jongen van negen jaar de zee op gegaan, op een zeilschip dat in de houthandel de Noordzee bevoer. Op de leeftijd van negentien jaar werd hij schipper op de Noordzee. Daarna voer hij zes jaar als stuurman op de grote vaart. Van 1902 tot 1913 voerde hij het bevel over een aantal vierkant getuigde schepen, voordat hij zelf eigenaar werd. In de jaren dertig was de graanhandel tussen Australië en Europa de enige handel waarin zeilschepen nog met winst konden varen. En dat kon alleen nog dan, wanneer de eigenaar op bijna vrekkelijke wijze op de kosten wist te bezuinigen. Om die reden betaalde Erikson zijn bemanningen – die hij zo klein hield als de veiligheid van het schip maar toestond – zo weinig mogelijk gage. Hij kon zich niet permitteren zijn schepen te verzekeren – omdat hij ze voor het overgrote deel tegen afbraakprijzen had weten te bemachtigen. Tegelijkertijd moest hij ze op zodanige wijze zien te onderhouden dat ze bij Lloyd’s of andere maatschappijen in de klasse 100 A1 vielen. Bij zijn kapiteins stond hij bekend en werd hij gerespecteerd als een man die zich het vel niet over de oren liet halen. De rillingen die hij hun over de rug deed lopen, waren voelbaar tot in het vooronder en tot bij de jongste leerling. Op die manier creëert men discipline. Dit begrip mag tegenwoordig enigszins ouderwets lijken, maar schepen blijven niet drijven en maken geen

snelle overtochten ter opluistering van het leven van zeelieden.

Zelfs voor mannen met een sterk gestel is het hanteren van grote oppervlakken zeildoek zwaar werk. Vierendertig dagen nadat we uit Port Victoria waren vertrokken en twee dagen nadat we de Falklandeilanden gepasseerd waren, tuigde de hele bemanning, inclusief de officiers, de kok, de hofmeester enzovoort de zwaarweerdeilen af en sloeg een stel verstellde lichtweerdeilen aan om de zware zeilen zo veel mogelijk te sparen. Het verwisselen van de zeilen gebeurde altijd bij het bereiken van de passaatwinden, vier keer gedurende de hele reis. Terwijl we hiermee bezig waren, stak er uit het zuidoosten een zware wind op; vervolgens draaide hij naar het zuiden en wakkerde aan tot windkracht 9 en later 10. Ten slotte gierde hij met kracht 11 uit zuidzuidwestelijke richting, toen het kruisondermarszeil aan stukken werd gereten. Hierop volgden windstilte en enorme stortbuien. Rond middernacht werd het schip getroffen door de pampero – een wind afkomstig van de oostkust van Zuid-Amerika – terwijl vrijwel alle zeilen bijstonden. Omdat de kapitein zijn vak verstond, verspeelden we slechts één zeil, het fokkentopbramzeil.

Tijdens die vierentwintig uur werden door de stuur- en de bakboordwacht achtentwintig zeilen ingenomen, bijgezet, weer ingenomen en ten slotte weer bijgezet. Achtentwintig zeilen, waarvan het zwaarste ongeveer anderhalve ton woog. In totaal waren dat 112 operaties; in dezelfde tijd werden er ook nog twee nieuwe zeilen aangeslagen en werd het schip tweemaal over een andere boeg gelegd, manoeuvres waar alle hens bij nodig waren en die ieder ongeveer een uur in beslag namen. De stuurboordwacht had pech, zij waren elf uur achtereen aan dek. Dit was echter absoluut niet ongewoon. En toch – hoe vreemd het ook moge klinken – kijk ik met het grootste plezier terug op de dagen die ik aan boord van de *Moshulu* doorbracht.

Wurzel

De dag dat we de ‘ontbijtvlokken’ als klant kwijtraakten, besloot ik naar zee te gaan.

‘Je vliegt eruit,’ sprak de portier met somber welbehagen, toen ik iets na het afgesproken tijdstip inklokte bij het reclamebureau waar ik het vak moest leren.

Het verbaasde me nauwelijks. Ik was achttien jaar en werkte al twee jaar bij Bureau Wurzel, sinds ik op het hoogtepunt van een van de ernstiger financiële crises van mijn ouders de school had moeten verlaten. Ze kenden George Wurzel nog uit lang vervlogen zorgeloze tijden en hadden mij bij hem tewerkgesteld, in het heilige geloof dat hoe eerder ik een vak zou leren hoe beter. Een overtuiging waar ze zo langzamerhand op terug begonnen te komen. Wurzel was dezelfde mening toegedaan. Hun houding jegens mij was enigermate bekoeld, nadat ik op de fiets het kantoor van juffrouw Phrygian was binnengereiden. Ik had met Julian Pringle, de opstandigste copywriter ooit in dienst bij Wurzel, een weddenschap afgesloten dat ik op de fiets het hele gebouw door zou kunnen rijden zonder ook maar één keer af te hoeven stappen. Alles was er klaar voor: de kust was veilig, alle deuren stonden open en de fiets, die getekend moest worden voor de voorpagina van *The Daily Mail*, werd geleverd door de afdeling Kunst.

Het vervelende was dat Julian had nagelaten mij te vertellen dat de fiets geen remmen had; misschien had hij ze er zelf afgehaald. Hoe dan ook, ik miste de scherpe bocht aan het einde van de gro-

te gang en belandde op het bureau van juffrouw Phrygian. Ze was de secretaresse van de bedrijfsleider en droeg de last van heel Wurzel op haar bekwame schouders. Hoewel dat op dat moment niet duidelijk werd, droeg zij mij geen kwaad hart toe. Haar enorme pakketten sigaretten waren de enige die mij bereikten in de diverse krijgsgevangenkampen, die ik gedurende de oorlog bewoonde. Capriolen van deze aard werden echter alleen door de vingers gezien op de afdeling Lay-out en Ideeën, waar lieden als Julian Pringle hun verstand en identiteit slechts wisten te behouden door zich ernstig te misdragen. Het was niet ongebruikelijk dat een klant onder vuur werd genomen met papieren pijltjes, wanneer hij in grote haast langs de afdeling Lay-out en Ideeën werd gevoerd ten einde in minder polemische regionen te woord te worden gestaan. (Het is zelfs voorgekomen dat een klant met inkt werd bestookt.) Het lagereschoolkarakter leefde nog sterk op de afdeling Lay-out en Ideeën.

Mijn onrustige carrière bij Wurzel nam op de leeftijd van zestien jaar een aanvang op de knipselafdeling. Juffrouw Phrygian begeleidde me ernaartoe. Onderweg passeerden we de portiersloge, waar een stuk of zes vervaarlijk ogende jongens zich ophielden, wachtend op boodschappen die naar Fleet Street moesten worden gebracht. Er waren meer stoelen dan boodschappenjongens en ik zag dat juffrouw Phrygian een schattende blik wierp op het aantal lege zitplaatsen. Een ogenblik dacht ik dat ze mij aan hun gelederen zou toevoegen, maar blijkbaar herinnerde ze zich dat mijn vader erop had aangedrongen dat ik een vak moest leren, en we liepen door.

In de nauwe en bedompte spelonken van de knipselafdeling waar het kunstlicht permanent brandde, bladerde ik duizenden tijdschriften en kranten door, op zoek naar advertenties van ons kantoor. Ik controleerde of ze op tijd waren verschenen en niet ondersteboven stonden, wat vooral bij kranten afkomstig uit de uithoeken van de aardkloot toch regelmatig voorkwam. Sommige advertenties moesten worden uitgeknipt en in een boek worden

geplakt. We moesten altijd de advertenties van Carters kleine leverpillen uitknippen, hoewel ik de reden daarvoor nooit heb kunnen achterhalen. Tijdens het dag in dag uit doorbladeren van de meest uiteenlopende kranten en tijdschriften verwierf ik kennis over zeer uitzonderlijke onderwerpen: verslagen van croquetwedstrijden tussen missionarissen in Basutoland, bijeenkomsten van begrafenisondernemers in South Bend, Indiana, en tentoonstellingen van verzamelaars van bus- en tramkaartjes in de Midlands. Kortom, de wereld werd voor mijn ogen ontsloten.

Wanneer ik mij niet bezighield met het analyseren van datgene wat ik aan het lezen was, was ik in gevecht met Stan, een wilde donkere jongen – een van de twee assistenten op de afdeling, aan wie ik in de loop der tijd erg gehecht raakte. Zowel Stan als Les – de andere assistent – noemde mij ‘Noob’. ‘Hé, Noob, motte we effe matte?’ kwaakte Stan uitnodigend en we gingen aan het knokken totdat juffrouw Phrygian woedend op de matglazen deur begon te slaan om de herrie een halt toe te roepen.

Les, de derde van ons gezelschap, had een wat zachtaardiger voorkomen dan Stan en was een hartstochtelijk liefhebber van de opera, waaraan hij dan ook al zijn geld spendeerde. Vaak kwam hij ’s ochtends met kringen onder de ogen op kantoor, na de vorige avond urenlang op het schellinkje van Covent Garden te hebben doorgebracht. Hij liet dan een zware hand op mijn schouder rusten en begroette me met de woorden: ‘Hoi, Noob! Ken je de Parelvisser? Verdomde prachtig was ’t.’

Aan het hoofd van de afdeling stond een kabouterachtig mannetje met een onwaarschijnlijk scherp geheugen. Hij kon je precies vertellen in welk oud regimentsbulletin een advertentie had bestaan van een bepaald merk sherry.

Vanzelfsprekend ergerden Stan en ik hem met onze orgiën van worstelpartijen, zodat hij zich vaak tot ons wendde met de woorden: ‘Hé, willen jullie verdomme een keertje kappen met dat gedonder!’

Van tijd tot tijd werden wij vereerd met een bezoek van een van de ‘contactheren’. Zij onderhielden het persoonlijk contact met de klanten van Wurzel. Ze stonden dan in ons hok, terwijl ze met prachtig gemanicuurde handen behoedzaam de gesatineerde bladzijden van de duurdere tijdschriften omsloegen. Ze zagen er allemaal even jeugdig uit, gekleed in pakken van Hawes & Curtis, en roken naar dure aftershave. De amoureuze verwickelingen in hun privéleven deden je de haren te berge rijzen. Een van hen reed in een Bentley. Allemaal droegen ze een anjelier in het knoopsgat; iedere dag, behalve op zaterdag. Dan droegen ze tweed en gingen naar ‘buiten’, in de buurt van Sunningdale. In hun nabijheid voelde ik me altijd een onbehouwen pummel en na een bezoek van een van hen had ik een tijdje geen zin om te matten. Te prefereren waren echter de bezoeken die de typistes ons brachten. Wurzel was op Amerikaanse leest geschoeid en zodoende hadden we een schitterende collectie typistes. Lettice Rundie en Lilly Reidenfelt waren de populairsten. Lilly was de wulpse. Men was het er in het algemeen over eens dat je het eerst met juffrouw Reidenfelt moest proberen, voordat je ging trouwen met Lettice en kinderen kreeg. De veronderstelling was dat Lilly Reidenfelt neiging tot gezetheid had.

Wanneer juffrouw Reidenfelt ons domein betrad, kon Stan, toch een man van actie, alleen nog maar blozend met zijn voet door de op de grond liggende papieren roeren. Les, de dromer en de mondainere van de twee, gedroeg zich gemakkelijker en wist beter hoe hij het haar naar de zin kon maken, zodat hij haar soms zelfs kon knijpen. Wanneer juffrouw Reidenfelt erin was geslaagd ongeschonden weg te komen, wierp Stan zich tussen de stapels kranten en tijdschriften, terwijl hij uitriep: ‘O, jij schitterend mokkel.’

Na wat een eeuwigheid leek, werd ik overgeplaatst naar het Archief, waar de proeven van de advertenties werden bewaard. Hier was juffrouw Reidenfelt helemaal alleen de mijne, als ze langskwam om een van de proeven op te zoeken. Ze boezemde mij ech-

ter te veel ontzag in om voordeel te putten uit mijn zo zuur verdiende promotie. Ik ontdekte dat de witteboordenjongens van het kantoor, waar voortdurend twintig telefoons tegelijk rinkelden, evenzeer onder de indruk waren van de kwaliteiten van juffrouw Reidenfelt als Stan, Les en ik in onze beslotener omgeving. In een iets primitievere samenleving dan de onze zou juffrouw Reidenfelt ongetwijfeld een centrale rol gespeeld hebben bij de vruchtbaarheidsriten.

Vervolgens werd ik overgeplaatst naar de afdeling Kunst, waar ik me alleen nog van herinner dat ik beschermende kleding moest dragen en dat ik overgoten werd met solutie (bij Kunst gingen er liters van dat spul doorheen). Ik moest urenlang model staan voor een advertentie van confectiekleding en aanschouwde in opperste verbazing dat ik in de krant verscheen als een bruinverbrand, besnord personage met een brigadedas en een bolhoed. Lange tijd heb ik de hoop gekoesterd dat deze tekening een onoplettende adjudant van de grenadiers naar de zaak van de betreffende klant zou lokken, alwaar hij in een prachtig pak zou worden gestoken. Julian bewaarde een van de pakken bij zijn bureau. Hij zei dat het hem inspireerde. Het canvas dat gebruikt was om het pak te construeren was zo stijf, dat het met enige moeite vanzelf rechtop bleef staan.

Na Kunst verhuisde ik naar het kantoor. Ik kocht een stel witte boorden en een echt pak. Ik zat in het directe gezichtsveld van meneer McBean, de Schotse manager, die met zijn kale hoofd, zijn bril met hoornen montuur en zijn enigszins verongelijkte uitdrukking in zijn door glas afgescheiden kantoortje leek rond te zwemmen als een tarbot in een aquarium; slechts de afwezigheid van luchtbelletjes wanneer hij juffrouw Rundie een brief dicteerde, deed vermoeden dat hij dezelfde lucht ademde als wij. Samen met vissen en Londense taxi's deelde hij het vermogen om bliksemsnel om zijn as te draaien. Wanneer ik mij onbespied waande zag ik hem meer dan eens vanuit zijn aquarium in mijn richting fronsen.

Hij keurde lichtzinnigheid af en kennelijk was mijn reputatie mij vooruitgesnel, toen ik op zijn afdeling terechtkwam.

Na deze ervaringen kostte het me weinig moeite de woorden van de portier te geloven. Met merkwaardig opgewekte gevoelens stapte ik het kantoor achter de ontvangstbalie binnen. Onder normale omstandigheden was het hier een drukte van belang. Deze morgen echter hing er een kille, sombere en abnormaal rustige stemming. Juffrouw Rundie lag te wenen over haar Remington en de jonge heren die verantwoordelijk waren voor ‘ontbijtvlokken’ waren bezig ontwerpen en drukproeven in de prullenbak te gooien en hun bureauladen leeg te maken. Jaren later was ik getuige van een soortgelijk schouwspel, toen het Duitse hoofdkwartier in Caïro een enorme brandstapel van documenten werd, voordat de Duitsers zich terugtrokken naar de Delta. Maar dit was de eerste keer dat ik een evacuatie meemaakte.

Zonder enige moeite was vast te stellen dat ik niet de enige was die het veld zou moeten ruimen. Degenen die achterbleven wijdten zich met onnatuurlijke ijver aan hun werkzaamheden en ontweken zorgvuldig de blikken van hun onfortuinlijke collega’s. Ik hoefde geen persoonlijke eigendommen op te ruimen. Mijn hoed hing in de garderobe, waar ik hem twee jaar geleden had opgehangen. Ik nam hem nooit mee en stofte hem af en toe af, omdat ik wist dat meneer McBean zo nu en dan de aanwezigheid van de jongere en onstabielere werkrachten controleerde door te kijken of hun hoeden er wel hingen. Mijn hoed was mijn alibi, als die er was, was ik er ook, ergens.

Die morgen was meneer McBean niet in zijn kantoor. Hij was een zachtaardig mens, en de rigoureuze uitdunning van zijn staf had hem waarschijnlijk te zeer aangegrepen. Ik zocht Leopold op, een Joodse jongen die zoveel op Groucho Marx leek, dat ik hem eens op straat handtekeningen had zien uitdelen. Hij zat een enorme bolknak te roken – het product van een van de kleinere klanten van ons kantoor, die hij naast de ontbijtvlokken